

איפה מסתתרת ה"גדולה האמיתית"?

שלושים ושש שנים לאחר פרסום מאמרה של לינדה נוכלין, "למה לא היו אמניות גדולות?",¹ נראה כי תרומתו העיקרית היא באבחנה כי יש לשים דגש על התנאים המוקדמים המוסדיים – ולא האינדיבידואליים – המאפשרים הישגיות באמנויות. ברצוני למקם אבחנה זו בשדה האמנות בישראל ולעמוד על הקשר שבין "התנאים המוסדיים" לבין מספר מושגים העולים מכתובתה של נוכלין: "האידיאולוגיה מין החוץ", "התודעה הכוזבת" (אותה יש למוטט), ואתה "מחשבה בהירה וגדולה אמיתית" שמהווה אתגר פתוח "לכל מי שיהיה אמיץ דיו להסתכן ולזנק אל הלא-נודע".

ראשית אציין כי עובדתית בשנות האלפיים נשים נמצאות בעמדות מפתח וניהול מוסדות בשדה האמנות בישראל.² לנשים דומיננטיות אלה, הנמצאות בעמדות מפתח מרכזיות, יש חלק נכבד ביצירת התנאים המוסדיים, המאפשרים ייצוג בשדה האמנות בישראל. הן משמשות כשומרות סף של שדה האמנות וכמגדירות מרכזיות של ההיררכיות ויחסי הכוחות וההון התרבותי האופייניים לו. במובן זה, נשים בעמדות כוח אינן נמצאות בעמדת תצפית, כמתבוננות על האידיאולוגיה מבחוץ במילותיה של נוכלין – אלא הן עצמן לוקחות חלק בייצור אידיאולוגיות הגמוניות (הן הקאנוניות והן השלטוניות) במעשיהן ובהחלטותיהן.³ לאידיאולוגיות הגמוניות אלה תפקיד מרכזי בהבניה של תרבות הלאום בשדה האמנות הישראלי.

תרבות הלאום מוגדרת על ידי מספר חוקרים על פי יחסי הרוב-מיעוט המתקיימים בה. סמי סמוכה מגדיר יחסים אלה כ"לאומיות אתנית" המעוררת פרקטיקות מוצהרות של אפליה נגד קבוצות מיעוט, ושל העדפה ברורה של הקבוצה האתנית השליטה בה.⁴ יואב פלר טוען כי "יש לאפיין את היסוד הדומיננטי בתרבות הפוליטית בישראל

כ'אתנו רפובליקניזם'. השתייכות אתנית־יהודית מהווה תנאי הכרחי לחברות בקהילה הפוליטית הרפובליקנית, כאשר מידת התרומה לגאולה הלאומית־יהודית מהווה מדר למידת הטובה האזרחית של הפרט.⁵

מדר התרומה הלאומית מנחה את הקצאת זכויות היתר לקבוצה השליטה (ההגמונייה היהודית־אשכנזית מהמעמד הבינוני הגבוה) בחברה בישראל, ואת הדרתן של הקבוצות הלא־שליטות לשוליה – ביניהן פלסטינים, חרדים, מהגרי עבודה, נשים, מזרחים, מהגרים מאתיופיה ומהגרים מרוסיה וברית המועצות לשעבר.

ניתן לקבוע כי במידה רבה זכויות יתר אלה של הקבוצה השליטה מאפיינות גם את קבוצת הנשים המשפיעות בשדה האמנות בישראל, שרובן המכריע יהודיות וחלקן הגדול אשכנזיות בנות המעמד הבינוני הגבוה.⁶ הומוגניות אשכנזית זו הינה הביטוי הישיר ביותר לתנאים המוקדמים המאפשרים הישגיות באמנויות. כלומר, לעובדה שגם הכניסה לשדה האמנות וגם היכולת להגיע לעמדות מפתח בשדה הינן בהתאמה להיררכיות הוותיקות בשדה תרבותי לאומי־אתני באופיו.

בעיית האפליה על רקע אתני בישראל העסיקה וממשיכה להעסיק חוקרי תרבות רבים, ביניהם יוסי יונה ויהודה שנהב. בספרם רב תרבותיות מהי, על הפוליטיקה של השונות בישראל, שראה אור בשנת 2005 הם קוראים למדיניות רב תרבותית בישראל. העמדה הרב־תרבותית קוראת במובהק לעריכתם של שינויים מפליגים בהסדרים הציבוריים הנוגעים לשאלות של תרבות, של פוליטיקה ושל מדיניות הקצאת משאבים. הכותבים מדגישים את המחויבות של העמדה הרב־תרבותית לפרשנות רדיקלית של צדק חלוקתי, וזאת על רקע הקשר שבין שונות תרבותית לבין מעמדן הפוליטי הכלכלי של קבוצות אלה.⁷

קריאתם של יונה ושנהב לצדק חלוקתי מכירה בערך האמנציפטורי של ייצוג במרחב הציבורי עבור קבוצות מודרות. גם בשדה האמנות בישראל ראוי שתישמע קריאה ברורה וצלולה לייצוג קבוצות מודרות, וזאת במסגרת העדפה מתקנת. השינוי יכול לבוא לידי ביטוי בנגישות שווה על בסיס שוויון הזדמנויות לכל המשאבים הקיימים בשדה האמנות בישראל: משרות הוראה, ניהול ואוצרות במוסדות תרבות ואמנות, תערוכות יחיד בחללי תצוגה ציבוריים, פרסומים בכתבי עת ותקציבים המאפשרים קטלוגים, ספרי אמן ומחקר.

הדרישה לצדק חלוקתי מופנית, כמובן, לכל שדה האמנות בישראל. אולם בהקשר של מאמר זה, בכתב עת המוקדש כולו לפמיניזם, אתמקד בפנייה לנשים בלבד. "חשוב שהנשים יתייצבו נכוחה אל מול ההיסטוריה שלהן ומצבן הנוכחי", מסכמת נוכלין במאמרה. כיום, כאשר נשים מהוות לפחות חמישים אחוז מכל העמדות השונות בשדה האמנות בישראל, חשוב לשאול: עד כמה מבטא סדר היום של הנשים בעמדות המפתח את קשת האינטרסים והצרכים של נשים הבאות מריבוד לאומי, אתני, דתי ומעמדי שונה? עד כמה נשים אלה עושות שימוש בעמדות הכוח שלהן כדי לבטא, אם בכלל, עמדה רבת-תרבותית המעמידה במרכזה ביקורת והתנגדות למנגנוני דיכוי, אפליה והדרה של קבוצות מיעוט תרבותיות? במילים אחרות: האם נשים בעלות כוח ביצועי ליצירת שינוי אכן יוצרות שינוי?

צדק חלוקתי הינו עניין קשה לביצוע. הוא קשה כמובן גם לגברים בעמדות כוח, אולם במידה רבה יותר הוא קשה לנשים אשר כניסתן וביסוסן בשדה האמנות התרחש רק בעשרים השנים האחרונות.⁸ עיקר הקושי בקבלת הדרישה לייצוג רב תרבותי, מבוסס, לטענתי, על תודעה כוזבת. תודעה הנוצרת במהלך דיאלקטי מרתק: מצד אחד יש לעורכת כתב עת, מנהלת מוסד לאמנות או אוצרת תפיסה עצמית ליברלית, דמוקרטית ולעיתים אף שמאלנית. אולם מצד שני, אופי ניהול המוסד הציבורי בפועל מהווה אישור מחדש של הסדר ההגמוני הלאומי ושעתוקו.

תודעה כוזבת זו, מאפשרת לנשים בעמדות מפתח לתפוס את עצמן כבעלות רגישות ומודעות חברתית-מגדרית-מעמדית-פוליטית, כאשר בפועל הן לא תורחות לפנות מקום לאותן קבוצות שאת השיח שלהם הן דוברות ברהיטות הראויה לציון.

כנשים פמיניסטיות אנחנו סופרות: כמה נשים נמצאות בממשלה וכמה בדירקטוריונים, כמה נשים נמצאות בסגל האקדמי הבכיר וכמה זוכות לתערוכות יחיד מוזיאליות. הסטטיסטיקה היא המציאות בשטח, המערערת את התודעה הכוזבת.

ה"מחשבה הבהירה והגדולה אמיתית" טמונות, לדעתי, בהעדפה מתקנת (Affirmative Action), שהיא הדרך להשגת ייצוג הולם. העדפה מתקנת, שעליה אומר עובדיה עזרא שהיא תוכנית שנועדה לקדם קבוצות שנחשבות למקופחות לקראת שותפות מלאה ושווה במסגרות החברתיות השונות.⁹ לטענתו של עזרא, בישראל אומצה התפיסה המתירה העדפה רק כאשר הרמה הנדרשת זהה לכישורי המתחרים בני הקבוצה

הדומיננטית בחברה. כנגד הטענה השכיחה, הקובעת כי ההערפה המתקנת פוגעת בזכויות היסוד של בני ההגמוניה השלטת, טוען עזרא כי אין מדובר בשלילת זכויות אלא בתיקון של עוול היסטורי: כאשר המשרה המוצעת אינה מאוישת, היא שייכת לכלל החברה, וזכותה של החברה לחלק את המשרות בהתאם לצרכיה.¹⁰ בהתבסס על כתיבתו של עזרא, הערפה מתקנת – במקרה שלפנינו, בשדה האמנות בישראל – אינה כרוכה באפליה לא הוגנת של גברים ונשים (אשכנזים בני המעמד הבינוני-הגבוה), אלא פשוט מונעת מהם את היתרון הלא-הוגן שהיה להם. שהרי בלי אפליה ממושכת בעבר, היו מתחרים נגדם בני קבוצות מיעוט רבים יותר על אותו תפקיד, וסיכוייהם להיבחר היו ממילא קטנים מסיכוייהם עכשיו.

בשדה האמנות, הערפה מתקנת פירושה שינוי משמעותי בתנאים המוסדיים המקנים זכות לייצוג, ונגישות לתקציבים ולחללי תצוגה. המחשבה הבהירה והגדולה האמיתית תהיה בייצור שדה אמנות בעל מאפיינים רבת-תרבותיים: שדה אמנות הפתוח למיעוט הפלסטיני בישראל, להגדרת הזהות המזרחית, וכן לזהות של מהגרים כמו קבוצת המהגרים מאתיופיה וקבוצת המהגרים הגדולה מרוסיה ומברית המועצות. הגדולה האמיתית היא לפנות מקום.

¹ ר' מאמרה של לינדה נובלין בגיליון זה.

² בישראל, בשנת 2007, פועלות בשדה האמנות: אמניות, מרצות בכירות, מנהלות מחלקות לאמנות ומחלקות לתיאוריה והיסטוריה באקדמיות, בבתי הספר לאמנות ובמכללות; דיקן פקולטה לאמנות, מנהלות מחלקות לתולדות האמנות, תיאורטיקניות משפיעות העוסקות בהוראה ובמחקר התרבות באוניברסיטאות ובמכללות, מבקרות אמנות, עיתונאיות, עורכות, מוציאות לאור ונשות תקשורת בתחום האמנות והתרבות; אוצרות ומנהלות מוזיאונים, אוצרות גלריות ציבוריות ובעלות גלריות פרטיות, מנהלות בתי מכירות פומביות לאמנות ואספניות, שרת חינוך ותרבות, מנהלת במנהל התרבות, מנהלות מחלקות אמנות ותרבות במועצות מקומיות ועירוניות, נשים בקרנות ציבוריות ופרטיות, במפעל הפיס, בוועדות פרס כאלה ואחרות ועוד ועוד.

- 3 מספר מועט של נשים אכן פועל באופן ביקורתי גלוי ומתמשך כנגד אידיאולוגיות הגמוניות אלה, חלקן במוזיאונים הגדולים וחלקן באמצעות כתיבה אקדמית ואוצרות בחללי תצוגה אלטרנטיביים.
- 4 Sammy Samooha, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel," *Ethnic and Racial Studies*, 1990 13:389-413.
- 5 יואב פלד, "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל" תיאוריה וביקורת 3, 1993, 21-35.
- 6 כאישה, בת לאב יליד ישראל, שהוריו היגרו מבסרביה, ולאם שהיגרה מארגנטינה, אני שייכת לקבוצה זו של נשים אשכנזיות מהמעמד הבינוני הגבוה על כל זכויות היתר הנובעות מכך.
- 7 יוסי יונה ויהודה שנהב, רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל, בבל, 2005.
- 8 כניסתן של נשים לשדה האמנות בישראל הינה תהליך המבוסס על שני שלבים: השלב הראשון הוא תודות למאבק של הפמיניזם הליברלי לייצוג ושוויון הזדמנויות, אולם חלקו השני הינו תהליך ארוך של פמיניזציה של מקצועות האמנות, אשר מבטאים – בדומה למקרים אחרים – את ירידת ערכם של מקצועות אלה.
- 9 עובדיה עזרא, צדק ושוויון צריך העדפה מתקנת, הקיבוץ המאוחד, 2006.
- 10 שם, עמ' 99.